

Socialt kvitter i litteraturens marginaler

KLOTTER Vad händer med marginalanteckningen i e-böckernas tidsålder? Vissa menar att de revolutionerats av de sociala nätverkens kvitter, men utbyte av understrykningar och anteckningar har varit en umgängesform långt före den digitala boken.

17 oktober 2012 kl 01:00 , uppdaterad: 17 oktober 2012 kl 10:28

I mitten av 00-talet gav konstnären Kajsa Dahlberg ut en bok med titeln "Ett eget rum: tusen bibliotek". Boken är just vad den heter: en svensk översättning av Virginia Woolfs feministiska klassiker "A room of one's own" från 1929 – men med en väsentlig skillnad. Dahlbergs version är helt och hållet genomklottrad med marginalanteckningar från läsare. Konstnären hade gått grundligt tillväga: lånat alla exemplar av boken som fanns att tillgå på svenska bibliotek, kopierat alla sidor och sedan fört in samtliga anteckningar från dessa böcker i ett eget exemplar. Detta trycktes i sin tur i 1000 ex. Resultatet är slående. På bokens sidor utmanas den tryckta texten av anteckningarnas nästan lika kompakta svärta. En kör av röster reser sig längs raderna och i marginalen: utropstecken, frågetecken, ledord och förtydliganden, associationer.

Kajsa Dahlbergs bokverk har fått en förnyad aktualitet den senaste tiden. När "Ett eget rum: tusen bibliotek" publicerades hade e-boken ännu inte slagit igenom. Utbudet av e-läsare var tunt och ännu något för entusiaster. Idag säljer e-boken allt större upplagor och läses på ett flertal e-läsare, telefoner och läsplattor. Vad händer med marginalanteckningen i detta digitala skifte? Somliga har menat att marginalanteckningen, som vi känner den, går mot en säker död. Redan tidigt utmålades det som en akilleshäl för e-boken: omöjligheten (eller åtminstone den avsevärt större svårigheten) att stryka under passager och göra anteckningar bland bokstäverna.

I själva verket är marginalanteckningen allt annat än utdöd. Snarare har den fått förnyat liv. Inte bara har det blivit betydligt enklare att anteckna i e-bokens marginaler. Läsarklottret har tagit klivet ut från boksidan och in i de sociala nätverken. E-läsare kan idag samla in all tänkbar data från den digitala läsoplevelsen, däribland understrykningar och anteckningar. I Amazons Kindle resulterar det bland annat i topplistan "most highlighted passages", som listar de meningar eller stycken som strukits under av flest läsare. Just nu toppas den av en rad från Suzanne Collins "Hungerspelen"-serie, med Jane Austens "Stolthet och fördom" på andra plats.

Läsaren av e-böcker kan nu också i allt större utsträckning både dela och

ta del av andra läsares anteckningar. Marginalanteckningen har på så vis börjat bli en del av vad branschen kallar social läsning (*social reading*). Nystartade sajter och nätverk som Openmargin och Open Bookmarks är skapade just för detta marginella utbyte – anteckningar, kommentarer, ja, en sorts statusuppdateringar sprungna ur läsningen, delade med vänner i ett läsnätverk. Så smått har de börjat kunna importeras rakt in i den bok man just läser. Nätentusiaster talar redan om en sorts revolution, där marginalanteckningen gått från att vara en privat angelägenhet till att bli en del i ett offentligt samtal och skapat ett helt nytt fenomen.

Men vad är det egentligen som är nytt? Beroende på vem som läser kan Kajsa Dahlbergs material framstå som en rest från det förflutna – eller som ett vittne om att marginalanteckningen länge haft ett socialt liv. Det senare är något som lyfts fram i litteraturvetaren H J Jacksons drygt tio år gamla bok "Marginalia. Readers writing in books" (2001). 1700-talet, visar Jackson, var kanske en höjdpunkt för den sociala marginalen. Då klottrades böcker ivrigt ned och skickades runt i litterära vänkretsar. På så vis blev läsningen en dialog med andra läsare.

En annan marginalforskare, Stephen Colclough, har påmint om att det under 1800-talet förekom särskilda utgåvor med vita sidor interfolierade, där läsaren kunde ge sin inskriptionsiver fritt utlopp och samtidigt göra boken mer personlig. Här kan man rentav sätta fingret på vad som utmärker marginalanteckningens i grunden sociala karaktär: den är på samma gång något som skrivs (under läsning) och något som förr eller senare kan bli läst av någon annan.

Att skriva en marginalanteckning är på sätt och vis också en social handling i sig själv. Ett av de starkaste intrycken av Kajsa Dahlbergs konstabok är hur alla dessa personliga anteckningar ger uttryck för en vilja att delta i en sorts offentligt samtal – i dialog med Woolfs idéer, med sig själv, men också (mer eller mindre medvetet) med alla framtida läsare av den offentligt cirkulerande låneboken. Man kunde säga att det egna rum som Woolf kräver för varje kvinnlig författare här sträcker sig till den stora läsarskaran som en tyst, marginaliserad grupp. Läsaren får ett utrymme i offentligheten. De sociala nätverk som nu växer fram ur den digitala marginalen är i den bemärkelsen mer en förlängning (i tid och rum) än en radikal förändring av läsningens sociala rum.

En av de intressantare poängerna i Jacksons bok är samtidigt att 1800-talets marginalanteckningar delvis förändras just på grund av det allmänna bibliotekets framväxt, och den mer repressiva syn på marginalklottrarna som det innebar. I sådana böcker blev läsarens penna förbjuden, om än inte mindre frekvent. I samma stund som anteckningen skrivs i en offentlig bok blir den klotter. Men därigenom tycks den också förändra karaktär. Den blir anonym, i vissa fall kodad, visar Jackson.

Vad händer då med marginalanteckningen i vår tids digitala offentlighet? Förändrar det marginalanteckningens karaktär om den skrivs som en *tweet* rakt in i ett bibliofilt kvitrande nätverk? Det skulle åtminstone medieforskaren Catherine C Marshall mena. Hennes statistiska studier av anteckningens digitala egenskaper har visat att marginalanteckningar

som skrivs för eget bruk ser annorlunda ut än sådana som delas i ett öppet nätforum. De senare är färre, mindre skissartade och mer välformulerade. Marginalantecknaren formulerar sig alltså i allmänhet på ett sätt om anteckningen tros förbli privat, och på ett annat om den ska delas helt öppet. Här tror jag att graden av offentlighet är avgörande. Vilken den tänkbara läsaren av dina marginalanteckningar är – liksom när dessa kan läsas – är säkert inte helt oväsentliga faktorer för hur marginalskriften verkligen formuleras. Med den digitala läsningen ökar medvetenheten kring att denne läsare kan vara storebror själv. I en omdiskuterad artikel i somras uppmärksammade Wall Street Journal hur e-läsarna delger information om vår läsning till nätföretagen och bokhandlarna. Köpare av Amazons Kindle undertecknar ett avtal som säger att företaget får ta del av information om läsningen: inte bara anteckningar och understrykningar, utan också hur länge läsningen pågår, hur många sidor du läser åt gången eller när du tröttnar på boken helt och hållet. Enligt samma artikel sägs förlagen vara omåttligt intresserade av att ta del av denna information, för att ytterligare kunna anpassa utgivningen efter läsarmassans preferenser. Det är svårt att tänka sig ett mer effektivt sätt att kväsa marginalanteckningens lustfylldhet: vetenskapen om att läsningen övervakas av ett globalt företag.

Här finns sannolikt en gränslinje mellan det sociala och det alltigenom offentliga. Marginalanteckningen skyr den gränslösa offentligheten. Det sociala däremot är en ofrånkomlig del av marginalskriften. Kanske just för att det sociala är en dimension inom den privata läsningens sfär, något mellan texten och dig, som liksom rymmer tanken på ett utbyte med en läsande like i marginalantecknandets litterära gräsrotsrörelse. Alldeles oavsett om den skrivs in i en cirkulerande 1700-talstraktat, en biblioteksbok eller ett socialt nätverk.

Betraktat från läsarens perspektiv blir marginalanteckningen på sätt och vis en helt annan historia. Många kan säkert känna igen sig i plågan att behöva läsa en biblioteksbok med klotter från tidigare läsare, i synnerhet skönlitterära. Känslan av att något står i vägen, en konkurrerande uppmärksamhet, en rivaliserande läsning. Men graden av antipati varierar säkert med såväl sinnesstämning som med vilken sorts bok det är man läser. Faktum är att Catherine Marshalls studier visat att amerikanska universitetsstudenter ofta föredrar att låna eller köpa böcker med tidigare studenters anteckningar i, snarare än att köpa nytt. De finner de utstakade läsvägarna vägledande.

Den romantiske poeten Samuel Taylor Coleridge banade också nya vägar för marginalanteckningens offentliga liv då han 1819 lät publicera sina marginalanteckningar från en läsning av Sir Thomas Browne. Då kunde en större läsande publik ta del av en prominent författares marginalskrifter. Här öppnar de digitala läsarverktygen onekligen en del intressanta möjligheter. New York Times krönikör Sam Anderson har kallat det för en "ultimate fantasy of e-marginalia" – "möjligheten att importera inte bara dina vänners anteckningar utan anteckningar från historiens mest intressanta marginalantecknare". I liknande fantasier försöker bloggare redan överträffa sig själva i att föreställa sig de mest hisnande, hypotetiska kombinationer av böcker och kändisar till

marginalantecknare. Det ligger sannolikt inte långt bort i tiden att från en meny hos nätbokhandlarna kunna välja en önskad litterär celebritets marginalanteckningar som bonus på ett givet bokköp.

Redan i bokens fysiska ekologi har sådana särskilda förbindelser mellan ett högstatusverk och en marginalantecknande ägares namnkunnighet betingat ett högt värde på antikvariat och auktioner. Här kan e-bokens immateriella status vara en välsignelse, eftersom sådana anteckningar lätt torde kunna göras tillgängliga för alla intresserade läsare. Men i de fall marginalantecknaren är mindre känd riskerar det immateriella snarare att bli ett gissel. Åtminstone i det längre perspektivet. Det finns något ackumulativt över den materiella bokens klotter. En tryckt bok åldras, den får hundöron och marginalerna fylls alltmer med anteckningar.

För e-boken finns en mängd alternativa sätt för läsaren att lämna spår i e-böckerna, men det är spår som också i en knapptryckning kan försvinna. De är inte beständiga i någon självklar bemärkelse. Det vill till att bibliotek och andra institutioner finner sätt att bevara denna diskursiva röstmassa, även den som i vår tid är mindre namnkunnig. Alla marginalantecknade böcker blir värdefulla i ett historiskt perspektiv – de är spår efter specifika läsningar, men också bidrag i ett enskilt verks receptions historia. Med lite distans kan de rentav ge ett uttryck för en tidsanda.

Om det är något som den digitala marginalanteckningen med säkerhet förnyar så är det våra föreställningar om det gamla. Det digitala har den envisa egenheten att göra alla föregående företeelser ”analoga”. Antingen får det då via nostalgins skimmer något främmande över sig – eller så får det oss att upptäcka att mycket av det påstått nya också fanns i det redan bekanta. Den tryckta bokens marginalantecknare kan tyckas insnöad och slutet i ljuset av den digitala sfären. Eller så uppenbaras där just de sociala dimensioner som faktiskt glimtar fram bland sidorna även i den tryckta luntan. Det sociala läsarnätverket kan uppenbarligen existera lika livaktigt i tusen biblioteksexemplar av en tryckt 20-talsklassiker, om någon bara tar sig tid att samla dem. Det är en tanke väl värd att ta med sig in i den digitala läsningens universum.

**MAGNUS BREMMER är kritiker i SvD och
doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms
universitet.
understrecket@svd.se**